

Mälestusmärgid. 19. sajandi utoopia¹

Hartmut Boockmann

■ 1906. aastal avaldas Albert Hofmann, arhitekt ja Deutsche Bauzeitungi toimetaja, ühesõnaga praktik, arhitektuuri käsiraamatu raames eraldi vihiku “Mälestusmärgid”. Ka Hofmanni kirjutise paigutus selles käsiraamatus – see on osas “Hoone projekteerimine, kavandamine ja rajamine” ning seal omakorda alajaotuses “Kirikud, mälestusmärgid ja matusepaigad” – laseb oodata abivahendit praktikule, ja neid ootusi ei peteta, vähemasti mitte alguses.

Nimelt annab Hofmann eessõnas omamoodi kasutusjuhendi kõigile, kes kavatsevad hakata mälestusmärki rajama.

Mida tuleks teha? Kõigepealt ettevalmistavad sammud: “Komitee moodustamine; mälestusmärgi laadi valik; konkurs”². Seejärel koostada üksikasjalik plaan: “Eksponeerimise paik; ümbruse laad; mälestusmärgi suurus”. Lõpuks terve rida seisukohti kuhu enda kavandamiseks, sealhulgas “Mälestusmärgi stiil”, “Keskse figuuri asend ja suhe kõrvalfiguuridega”, “Allegooria ja sümboolika”, “Hobune ja tema liikumine”, “Kostüüm”. Aga ka: “Materjalide individuaalsus; nende mõju vormile”. Seejärel: “Paatina ja polükroomia”².

Tagantjärele lugedes mõjub see loetelu nagu paroodia, otsekui ironia meetodite suhtes, mida on kasutatud kõigi nende ohtrate metallist ja kivist inimesekujude loomisel, milles me täna näeme 19. sajandile nii iseloomulikku pärandit. Mõistagi võttis autor oma kataloogi 1906. aastal täiesti tõsiselt. Tema tahtis praktikule nõu anda. Ent ta arvas, et seda nõu ei tohiks anda ilma kindlate ajalooliste ja teoreetiliste teadmisteta. Tsiteeritud loetelu oli programm käsiraamatus ilmunud Hofmanni loo kolmandale, enam mitte ilmunud vihikule. Eelnevalt, enne mälestusmärgi projekteerimist, kavandamist ja rajamist käsitleb autor monumentide ajalugu.

Ajalugu pakub eeskätt universaalse loomuga tröösti: “Monumentaalkunsti on viljeldud kõikidel aegadel”, “iga aeg ja iga rahvas” on rajanud mälestusmärke.³ Aga seda tröösti pole kauaks. Sest käsitledes Egiptuse ja klassikalise antiikaja kunsti kui kaasaegsete püüdluste eelkäijaid, tekib vajadus neid võrrelda ning selle võrdluse tulemus on moodsate mälestusmärkide jaoks nukker. “Igal aastal kerkib tuhandeid mälestusmärke Saksamaal, Prantsusmaal, Itaalias, Ameerikas jne. ... Kust peaks võetama kogu see fantaasia, mis annaks kõigile neile teostele erilise kunstilise mõtte?” Esialgu ei jäävatki muud üle – nii lõpeb kurtmine –, “kui lihtsalt tunnistada möödunud sajandi lõpu moodsa monumentaalkunsti kunstilist vajakajäämist”⁴.

Vastumeelsus, mille 19. sajandi mälestusmärgid esile kutsuvad, on pärit niisiis vara-

¹ 1974. a. juulis Göttingenis seoses habilitseerumisega peetud prooviloengu kergelt kohendatud variant. (Artikli on aastal 2000 publitseerinud Dieter Neizert, Uwe Israel ja Ernst Schubert).

² Handbuch der Architektur. 4. Teil, 8. Halbband, Heft 2a : Denkmäler / von A. Hofmann. 1.: Geschichte des Denkmales, 1906, lk. 6.

³ Samas, lk. 5 ja 30.

⁴ Samas, lk. 6.

semast ajast. See ei pärine ka mitte 1906. aastast. Lähemalt vaadates selgub, et tegemist on järjepideva kaasnähtusega⁵ sajandi algusest peale – eks sama lugu oli peaaegu kõigi kunstivaldkondadega sel ajajärgul, mille kaasaegses hindamises põimuvad iseloomulikud viisid omavahel progressiteadvus ja dekadentsitaju. Sajand kadunud stiili otsimas, nagu ütles Hans Sedlmayr.⁶

Tösi küll, ajaloolase põhihuvile pole seega veel nime antud ja seda ei anna ka Sedlmayri kirjatöö ega tolleaegse arhitekti kaebed.

Ajaloolast, kes iseennast 19. sajandiga enam vahetult ei seosta ja võib end seetõttu tunda vabana vastumeelsusest, mida mälestusmärgid, eriti sajandilõpu omad, sisendasid juba kaasaegsete tundlikumale osale, iseäranis aga järgmisele põlvkonnale, seda ajaloolast huvitavad mälestusmärgid esmajoones kui selle sajandi silmatorkavad iseloomulikkused, rühm igandeid, millest ei saa mööda vaadata ja mida sellisel moel ei kohta ühelgi teisel sajandil.

Paraku, erinevalt tsiteeritud käsiraamatu autori arvamusest ei ole monumentaalkunsti mitte igal ajal harrastatud. Niisugusel kujul, nagu seda praktiseeris 19. sajand, ei leidu teda ühelgi teisel ajal – jätkem siin kõrvale ühiskonnad, mis veel tänapäevalgi rajavad mälestusmärke eelmise sajandi vaimus.

Küsimus, millist ajaloolist sisu need mälestusmärgid väljendavad, ei ole uus. Seda küsimust esitati üksikjuhtudel ka noil aastail, mil mälestusmärke – välja arvatud mõlemas ilmasõjas langenute monumendid, mida siin ei käsitleta – alles ükshaaval rajati. 1926. aastal avaldas Julius von Schlösser oma arutlused “moodsast ausambakultusest”⁷, mis tegelikult oli küll midagi hoopis enam kui aastakümneid enne seda viljeldud kriitika pelk jätk ja pikendus. Omal kombel oli kaasaegse ausammastekriitika edasiarenduseks ka tähelepanu vääriv raamat, milles Hubert Schrade käsitles 1934. aastal saksa rahvuslikke mälestusmärke.⁸ Raamatu peatükk alapealkirjaga “Idee. Ajalugu. Ülesanne” oli iseenesest programmkõne ja pidi päevavalgele tooma need rammusad juured, mis toitsid uut, see tähendab natsionaalsotsialistide võimuhaaramise järel püstitatavat rahvuse mälestusmärki. Alles viis aastat hiljem Neue Rundschau ilmunud Franz Schnabeli essee⁹ väljus kaasaegse kriitika raamidest. “Monumentaalkunst ja 19. sajandi vaim” – Schnabeli kirjutis on esimene katse näha mälestusmärkides oma aja silmatorkavaid iseloomujooni, seda ilma igasuguse kriitika ja ironiaga, samas ka vähimagi lootuseta parematele mälestusmärkidele.

Paraku ei leidnud Schnabel esialgu järgijaid. Alles viimastel aastatel on tehtud mitmeid katseid käsitleda 19. sajandit veidi avarama pilguga, uurida selle pärandit nii-öelda arheoloogi kombel. See ilmneb näiteks terves reas arhitektuuriajaloolistes uurimustes, mis on lahti öelnud 19. sajandi, eelkõige sajandi teise poole ehitiste kohta seni langetatud “kohtuotsustest” stiilituse ja epigoonluse kohta ning sääraseid põhjanevaid otsuseid vältides on valmis tegelema ajalooliste ehitistega, eelkõige 19. sajandile omaste tüüpehitistega: teatrite, muuseumide ja näitusesaalidega, passaažide ja tööstushoonetega, samuti uute linnajagudega, mis on rajatud lammutatud kindlustusvöönditele, nagu näiteks Viini Ringstrasse.¹⁰

⁵ Selle kohta vt. 11. märkuses tsiteeritud H.-E. Mittigi teost, lk. 283 jj.

⁶ Verlust der Mitte. 2. Aufl. 1948, lk. 61 jj.

⁷ Vom modernen Denkmalkultus. Vorträge der Bibliothek Warburg 1926–1927, 1930.

⁸ H. Schrade. Das Deutsche Nationaldenkmal, 1934.

⁹ Die Denkmalkunst und der Geist des 19. Jahrhunderts. – Die Neue Rundschau 50, 1939. Kordustrükk: F. Schnabel. Abhandlungen und Vorträge, 1970.

¹⁰ Pretendeerimata täielikule loetelule, olgu nimetatud: M. Steinhauser. Die Architektur der Pariser Oper, 1969; P. Böttger. Die alte Pinakothek in München, 1973; Weltausstellungen im 19. Jahrhundert. Katalog der neuen Sammlung, München, 1973; J. F. Geist. Passagen, ein Bautyp des 19. Jahrhunderts, 1969; B. und H. Becher. Die Architektur der Förder- und Wassertürme, 1971; R. Wagner-Rieger. Die Wiener Ringstrasse, 1969 jj.

Thysseni fondi tegevuskava, mille raames osa nendest töödest on ilmunud, hõlmab ka mälestusmärke. Hiljuti tuli välja kava esimene köide, kogumik kunstiajalooliste artiklitega,¹¹ mõni aasta tagasi käsitles ühte neist valdkondadest ajaloolane Thomas Nipperdey oma kaalukas uurimuses.¹²

Nipperdey kirjutise tuumaks on küsimus, miks Saksamaal ei ole jõutud ühegi üldsuse poolt heaks kiidetud rahvusliku mälestusmärgi rajamiseni, vaid üksnes kas kavandatud projektideni või küll valmis ehitatud, aga üldsuse tunnustuseta jäänud mälestusmärgideni. Nipperdey visandab asjade käigu: alustuseks, umbes 1800. aasta paiku, vahetult pärast Friedrich Suure surma arutati läbi plaanid kuningale mälestusmärgi rajamiseks. Sellele järgnes teine, vabadussõdadest põhjustatud plaanide laine, Baieris teostatud Walhalla ja Vabastushalli projektid; realiseerimata plaanid Leipzigi ja Berliinis – valmis ei ehitatud ei toomkirikut Leipzigi lahinguväljale ega Berliini toomkirikut, millest pidi tulema Preisimaa taassünni ausammas. Esiosa püstitati ausambaid üksikisikutele: 1819. a. Blücherile Rostockis, 1821. a. Lutherile Wittenbergis, 1837. a. Dürerile Nürnbergis ja Gutenbergile Mainzis, 1839. a. Schillerile Stuttgartis.

Nende kõrvale jääb aastakümneid kavandatud ja üksnes ajutist avalikku tunnustust pälvinud ausambaprojekt põikpäisele üksiklasele: Hermannia mälestusmärk Teutoburgi metsas. Valminud 1875. aastal, sai sellest, nii nagu Niederwaldi mälestusmärgistki, monument Saksamaa ühinemisele Prantsusmaa vastu. 1900. aasta paiku tehti veel kord katset jõuda rahvusliku mälestusmärgini: esiteks, monumentaalsete rajatistega esimese keisri, Wilhelm Suure – nagu teda nimetada püüti – mälestuseks, Berliinis lossi ees ning Koblenzis, Moseli ja Reini ühinemiskohas, paigas, mis kannab näiliselt sümbolset, aga tegelikult üksnes oma endise omaniku (Saksa Ordu) nimest tuletatud kohanime Saksa Nurk (*Deutsches Eck*). Teiseks, saksa üliõpilaskonna poolt edendatud/sisse juhatatud Bismarcki ausammastega, mitte ainult Berliinis ja Hamburgis, vaid võib öelda, et kõikjal, ning lõpuks, kolmandaks, ühe vanima saksa rahvusliku mälestusmärgi-plaani elluviimisega.

Kui kaks varasemat projekti realiseeriti sajandi vältel märkimisväärselt teisenenud kujul – Friedrich Suure auks kavandatud sakraalse klassitsistliku memoriaalmaastiku asemele rajati pärast 1848. aasta revolutsiooni mahasurumist Rauchi ratsamonument ning Berliini rahvusliku toomkiriku asemele ehitati keiser Wilhelmi mälestuskirik –, siis nüüd, vahetult enne Esimese maailmasõja puhkemist, rajas Bruno Schmitz Leipzigi lahinguväljale Rahvastelahingu mälestusmärgi, varem ehitamata jäänud kiriku ja Püha Salu asemele, mida oli nõudnud Ernst Moritz Arndt; Rahvastelahingu monumendi küklooplik arhitektuur ja abstraktne kuju eristusid aga, võrreldes varasemate mälestusmärkidega, kõigest eelmistest sedavõrd, et mälestusmärkide üldine üleküllus järgnevatel aastakümnetel seda ei kahjustanud ning ilmselt ei tumesta mitte miski rõõmu selle kui Vene-Saksa relvavendluse mälestusmärgi üle tänaselgi päeval.¹³

Need, siin kronoloogilises järjekorras üles loetud mälestusmärgid on Thomas Nipperdey pannud süsteemi. Ta eristab mälestusmärkide tüüpe vastavalt projekteerijate ja ehitajate kavanditele ning mälestusmärkide endi sõnumile: rahvusromantilised ehk rahvusdünastilised mälestusmärgid, mälestuskirikud, haridus- ja kultuurrahva mälestusmärgid, demokraatlikult kujunenud rahvaste mälestusmärgid ning, lõpuks, viimase rühmana ka ajalises mõttes – natsiooni kui rahvusühisuse [*Volksgemeinschaft*] mälestusmärgid.

Need eri tüübid kujutavad endast – osalt üksteise kõrval, osalt üksteise järel – Saksa-

¹¹ H.-E. Mittag und V. Plagemann. Denkmäler im 19. Jahrhundert, 1972. Nimetada võiks ka: A. Ellenius. Den offentliga konsten och ideologierna. – Acta Academiae Regiae Scientiarum Upsaliensis 15. Stockholm, 1971, kus autor Saksamaad käsitlevas peatükis tegeleb eelkõige ühinemispoliitika mälestusmärkidega.

¹² Nationalidee und Nationaldenkmal im 19. Jahrhundert. – Historische Zeitschrift 206, 1968.

¹³ Vrd. nt. G. Vesperi kirjutist: Wallfahrtstätten der Nation, 1971.

maal esile kerkinud rahvuslusidee vorme. Jättes kõrvale osisriikide mälestusmärgid, tehti enne Saksa riigi rajamist teoks üksnes rahvuskultuurilised monumendid. Alles pärast 1870. aastat on riik ja rahvuslik liikumine olnud omavahel seotud – ja see side võimaldas rahvusdemokraatlikku “kompromiss-monumenti”, nagu näiteks Niederwaldi mälestusmärk.

Näib, et miski muu ei näita selle mälestusmärgi kompromislikku loomust nii ilmselgelt kui pühenduskiri: “Saksa rahva üksmeelse võiduka ülestõusu [*Erhebung*] ja Saksa riigi taasloomise mälestuseks 1870–1871”.¹⁴ “Ülestõusu mälestuseks”: selle 1813., 1848. ja 1870.–1871. aastaid lepitava vormeli abil sai puhta südametunnistusega hakata rahvusliberaaliks.

Ja lõpuks siis Leipzigi mälestusmärk ning Hamburgi Bismarck, heroiline vorm, mis esindas nii seest kui ka väljast ohustatud rahvust. Seda viimast mälestusmärgi tüüpi nimetab Nipperdey, ehkki jutumärkides, õnnestunuks.¹⁵ Tõenäoliselt põhineb see hinnang mitte niivõrd võimu laiendamise, kuivõrd võimu säilitamise ideel, mida Nipperdey omistab eelkõige Bismarcki ausammastele. “Bismarcki ausammastes ei väljendu mitte üksnes kunstiline, vaid ka poliitiline protest wilhelmismi vastu, protest paatose ja prestiiži, välise ülespuhutuse ja suurustlemise vastu.”¹⁶

Vähe sellest, et ajastule omast mõistet “wilhelmism” kasutatakse siin liiga lihtsustatult, näib säärane interpretatsioon küsitav sellegi tõttu, et ta toetub üksnes mälestusmärgi kaju puudutavale hinnangule. “Tuleb hoiduda,” kirjutab Nipperdey teisel, “ennatlikust paralleelide tõmbamisest selliste kunstinähtuste nagu mälestusmärk ja tema stiil, ning rahvuse teadvuses valitsevate tendentside vahel.”¹⁷ Seda ei tohiks teha mitte üksnes ennatlikult, seda ei tohiks üleüldse teha; igatahes ei tohiks seda teha üks ajaloolane. Tema peaks toetuma ikonograafiale.

Aga see küsimus, kas saksa rahvusliku mälestusmärgi ajalool on kokkuvõttes ette näidata ka mõni enam-vähem õnnestunud monument, võib lahtiseks jäädagi: et see ajalugu ei ole tervikuna õnnestunud – see on ka Nipperdey kirjutise kokkuvõte. “Mitte ükski” – nii et ikkagi: mitte ükski – saksa rahvuslikuks mälestusmärgiks kavandatud monument “pole reaalselt suutnud vastata nõudele saada rahvusliku integratsiooni sümboliks”¹⁸.

Seega näib, et sakslaste ajaloo spetsiifiline kulg, sakslaste hiline rahvuseks kujunemine jättis nad ilma rahvuslikust mälestusmärgist.

Mõjub veenvalt. Aga see väide eeldab, et teised rahvused on selles asjas õnnelikumas seisus, eeldab, et üldiselt aktsepteeritud rahvuslik mälestusmärk kuulub teatud mõttes rahvuse normaalse kaasavara hulka. Siinkohal tuleks üles lugeda teiste rahvaste õnnestunud mälestusmärke. Näib, et see ei valmista raskusi. Heites pilgu kaasaega, nendele olukordadele, kus rahvuslikke mälestusmärke tarvitatakse, jääb mulje, et pärgadepanek Bonni Hofgartenis on võrreldamatult vähem veenev kui vastav akt Place de l’Etoile’il, Tundmatu sõduri haul Triumfikaare all.

Triumfikaar, mille keerukaid ja alles Louis Philippe’i valitsusajal lõpule viidud ehitustöid on hiljuti kirjeldanud Thomas W. Gaethgens,¹⁹ sobib mitmeski mõttes rahvusliku mälestusmärgi eeskujuks. Ent kui ta seda tõepoolest on, siis ikkagi alles tagantjärele, sest lõpetatud ehitisele andsid tähenduse võlvkaare alla paigutatud Napoleon I ja Victor Hugo säilmed, esmajoones aga tundmatu sõduri haud. Seega on Triumfikaarest alles ajaloo käigus saanud mälestusmärk tolles laiemas tähenduses, milles väljakud, ehitised või ruumid

¹⁴ Tsiteeritud toleaege artikli järgi: Die Gartenlaube 1874, nr. 33.

¹⁵ Lk. 585.

¹⁶ Lk. 582.

¹⁷ Lk. 531.

¹⁸ Lk. 584.

¹⁹ Napoleons Arc de Triomphe. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. *Phil. hist.* Kl. 3. Folge 90, 1974.

kui sündmuste toimumiskohad saavad ülepea mälestusmärgid olla – ja sedagi suuremas mahus paraku alles alates 19. sajandist.

Niisiis ei ole Triumfikaar eeskuju, mille poole vaatasid need, kel oli plaanis rajada saksa rahvuslik mälestusmärk. Eeskuju, mis Saksamaal ikka ja jälle jutuks tuleb, asub Inglismaal, selleks on Westminsteri kirik, täpsemalt: lõunapoolne pikihoone, kuhu 1556. aastal rajati Geoffrey Chauceri auks ja mälestuseks hauaplats, kenotaaf, millele alates 17. sajandist järgnes terve rodu mälestuskive luuletajatele, muusikutele ja näitlejatele, näiteks Händelile ja Garrickule.²⁰

Westminster Abbey on tuntuim näide neist kuulsuste auks rajatud hallidest, mida leidub ka Firenzes ja Roomas, niisamuti Pariisis, Pantheonis.²¹ 1791. aastal, pärast Mirabeau' surma, otsustas Rahvuskogu teha Ste. Geneviève'i pühakojast *temple de la renommée*, kuhu pidi kokku kogutama vabadasajastu suurte meeste põrmud. Sinna maeti Mirabeau, talle järgnesid Voltaire ja Rousseau. Mirabeau kõrvaldati juba revolutsiooni ajal ja asendati Marat'ga, kes pidas seal vastu vaid termidoorini, kusjuures Voltaire ja Rousseau tõsteti kuulsusetemplist välja alles restauratsiooniajastul.²² Templisse lubatute ülejäänud nimekiri teeb ilmsiks sellesama piinliku lahkeli kaasaegsete ja hilisemate hinnangute vahel, mida võib näha ka uurides nende nimesid, keda on peetud Regensburgi Walhalla vääriliseks.²³

Seega, mis puudutab saksa rahvuslikku mälestusmärki, siis ei tohiks me selle puudumise põhjuseks ilma pikemata pidada Saksamaa ajaloolise arengu iseärasusi. Pigem ilmutab sakslaste rahvuseks saamise spetsiifiline käik end teiste rahvuslike sümbolite puhul, nagu 1961. aastal osutas Theodor Schieder.²⁴ Hümn, lipp, rahvuspüha: ükski neist poliitilistest sümbolitest ei avaldanud Saksa riigis 1871. aastal ligilähedaseltki samasugust integreerivat toimet, nagu need avaldasid Prantsusmaal või Ühendriikides, rääkimata põhiseadusest endast, mis vähemasti USA-s toimib nagu rahvussümbol. Kui tahame selles seoses rääkida õnnest ja õnnetusest, siis ei paista teised rahvad rahvuslike mälestusmärkide omamise poolest olevat kuigivõrd õnnelikumas seisus kui sakslased. Näide mõnest 19. sajandil loodud vaieldamatust rahvuslikust mälestusmärgist, millel oleks hümn ja lipuga võrreldav integreeriv toime, tuleks alles leida.

See aga tähendab, et saksa rahvusliku mälestusmärgi ebaõnnestumise põhjusi ei tuleks otsida mitte sakslaste ajalookäigu iseärasustest, vaid pigem sellest, et kavatsus, idee luua mälestusmärk kui rahvusliku integratsiooni sümbol on osutunud utopiaks. Kogu raskus ei seisnenud mitte saksa rahvuse kujunemise problemaatikas, vaid mälestusmärgi kui meediumi küsitavuses. Täpsemalt: tema küsitavuses just nimelt 19. sajandil.

See väide näib olevat paradoksaalne, sest oli ju 19. sajand just see aeg, millest jäi maha rohkem mälestusmärke kui ühestki teisest ajajärgust. Põhjuste leidmiseks tuleks veel kord meenutada mälestusmärkide ajalugu. Mälestusmärke on olnud igal ajal, arvas sissejuhatuses tsiteeritud autor 1906. aastal. Lause osutub täielikult tõeks, kui tuletada meelde sõna “mälestusmärk” ja tema ladina vaste *pendant monumentum* ülemäärast pruukimist 19. sajandil: *Monumenta Germaniae Historica* – saksa muistse aja mälestusmärgid. Mälestusmärk: selleks võis olla mis tahes tõlgendatav minevikupärand. Ent just 19. sajandi lõpus kadusid laialt levinud sõnad “mälestusmärk” ja *monumentum* kõnepruugist. Sõna tähendust kitsendati, see piirnes avalikult väljapandud ja meelepidamiseks ning mälestamiseks mõeldud märgiga, s. t. valdavalt avalikku kohta püstipandud inimesekujuga.

²⁰ Vrd. H. Keller. Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte 3, 1954, veerg 1290.

²¹ Vrd. samas, veerg 1289 jj.

²² Vrd. samas, veerg 1289.

²³ Esimene kataloog: Walhalla's Genossen, geschildert durch König Ludwig den Ersten von Bayern, 1842. Büstide ja mälestustahvlite tänapäevasesest kogust annab ülevaate W. Kesseli ametlik teejuht, s. a.

²⁴ Das Deutsche Kaiserreich von 1871 als Nationalstaat. 1961, lk. 72 jj.

Selles kitsamas, 19. sajandi jooksul teritatud tähenduses on kõik mälestusmärkide vormid välja kujunenud Ees-Aasias ja antiigis, nagu Harald Keller õigusega rõhutab.²⁵ Aga 19. sajand ei haaranud neist eeskujudest mitte vabalt kinni, vaid kujundas neid kindlate traditsioonide raames, esiteks arendas ta edasi kristlikku hauasammast, ja teiseks, barokset vürstide ausammast. Pantheoni tüüpi mälestusmärgid lähtuvad hauasambast, kirikusse koondatud hauasammaste kogust, üksikisikute mälestussambad aga vürstide kujudest, kusjuures 19. sajandi vürstide ausambad ei erine Lutheri, Düreri ega Schilleri ausambast.

Tolle viimase seose üle diskuteeriti 19. sajandi algul. Tundus olevat problemaatiline panna avalikult üles mingi mittevürstliku isiku ja pealegi tsivilisti täisfiguur ja osutada talle sel moel au, mis seni oli olnud regendi või tema väepealiku eesõigus.

18. sajandi lõpu poeetide ausambad ei riivanud vürstide eesõiguseks olnud valdkonda. Neid püstitati aedadesse ja parkidesse, seega mitte avalikesse kohtadesse. Ja neis paigus, kus poeetide ausambad *avalikult* üles seati, näiteks Wolfenbüttelis, ei ole tegemist täisfiguuridega.²⁶

Esimese mitte-vürsti ja mitte-sõjaväelasena sai Saksamaal õiguse avalikuks raidkujuks alles Luther, kelle ausammast Wittenbergis hakati rajama 1817. aastal, niisiis sajandi pidustuste puhul, ja lõpetati 1821. aastal²⁷ – ilma et see ausammast oleks tsivilistidele kuidagi teed rajanud. Sest esiteks oli Luther üksnes tingimisi võrreldav teiste mälestusmärgi-kandidaatidega. Ja teiseks seisab Lutheri ausammast küll Wittenbergi turuplatsil, aga ta seisab Schinkeli kavandatud neogooti baldahhiini all, niisiis otsekui siseruumis.

Tõeliseks läbimurdeks said juba mainitud Düreri, Gutenbergi ja Schilleri ausambad 1837. ja 1839. aastal. Läbimurdeks ka ses mõttes, et need mälestusmärgid rajati puhtalt annetuste najal ja monarhist sõltumatult – erinevalt veel Lutheri ausambast – ning pühitseti sisse suure peoga, mille võib vabalt asetada Hambachi pidustuste, liberaalse liikumise pidustuste kõrvale.

See käib eelkõige Gutenbergi ausamba kohta. Avapidu oli pressivabaduse demonstratsioon, pidu mehe auks, kes tegi võimalikuks kodanliku kultuuri fundamentaalse meediumi, see oli saksa ühtsuse hõiskehäääl. Sama lugu oli Schilleri ausamba pidustustega 1839. aastal Stuttgartis. Liberaalide eestkõneleja Karl Theodor Welcker kutsus üles “meeste vabadusele” ja “vennalikule ühtsusele”.²⁸ Need mälestussambad olidki tegelikult mõeldud ja kavandatud haritud saksa kodanike rahvuslikeks mälestusmärkideks. Võime öelda, et nende mälestussammastega võttis saksa kodanlus endale poliitilis-kultuurilise esindatuse, poliitilis-ajaloolise sümboli vormi, mis seni oli olnud monarhide eesõigus.

Nii et kodanluse võit? Nii võiks see paista. Ent paraku oli see vaid osaline võit, sest selle esindusvormi vanad valdajad, monarhid, valdasid seda ju edasi, konkureerides kodanikega. Üheaegselt Gutenbergi, Düreri ja Schilleriga sündis Baieri kuninga kingitusena suur kollektiivne rahvuslik mälestusmärk kultuurrahvale: Regensburgi Walhalla. Ja üks olnud ka klassikalise ratsamonumendi kuju, milleni lõppkokkuvõttes taandusid Friedrich Suure ausamba kavandid, ses mõttes rahvuslik mälestusmärk, ühtaegu ka kodanliku rahvuse mälestusmärk, et samba jalamil, Friedrich Suure kindralite kõrval, leidsid koha ka Kant ja Lessing.²⁹

Ja edasi: mida tegi kodanlus selle vähemasti osaliseltki enda valdusesse haaratud poliitilis-ajaloolise sümboliga? Mil määral teenisid mälestusmärgid vabadust ja ühtsust pärast seda, kui avapidustused läbi said? Mida kodanikud oma mälestusmärkidega peale hakkasid? Vastus on paraku: mitte midagi, isegi kui selline vastus jätab kahe silma vahele

²⁵ 20. märkuses tsiteeritud artiklis, veerg 1259 j.

²⁶ Vrd. P. Raabe. Lorbeerkrantz und Denkmal. Wandlungen der Dichterhuldigung in Deutschland. Festschrift für Klaus Ziegler, 1968.

²⁷ Selle kohta vt. W. Weber, 11. märkuses tsiteeritud köide.

²⁸ Vrd. Th. Nipperdey (tsitaat 12. märkuses), lk. 558

²⁹ H. Müller-Bohn. Die Denkmäler Berlins in Wort und Bild, [1905], lk. 29 jj.

mõne pärjapaneku siin-seal või mõne meeskoori ülesastumise. Aga mis olekski pidanud mälestusmärkidega juhtuma?

See on küsimus, mis ühtlasi viib problemaatilise küsimuseni rahvusmonumendist kui niisugusest üldse. Probleemaatiline pole mitte ükski saksa rahvusmonument, vaid rahvuslik mälestusmärk üldse. Sest nagu näha, küsimus sellest, mis peaks ühe monumendiga juhtuma, et ta seisaks oma ülesannete kõrgusel, tõusetub alles 19. sajandi mälestusmärkide puhul.

Sarnaselt kristlikust hauasambast lähtunud mälestusmärgile, mis ei nõudnud mingeid erilisi toiminguid, ei olnud ka 19. sajandi vürstiausambal mingit erilist ülesannet. Kui tänulikud Köslini elanikud Pommerimaal püstitasid oma kuningale 1724. aastal mälestussamba, sest ta oli aidanud neid pärast linnapõlemist, ja kui Kasselis rajati 1873. aastal mälestussammas maakrahv Friedrich II-le³⁰, siis oli igasugune täiendav ettevõtmine tarbetu. Preisi kuningas ja Hesseni maakrahv seisis kivistunud oma alluvate kohal, esindades absoluutset riiki samamoodi, nagu nad olid seda teinud mingil pidulikul ülesastumisel oma eluajal. Sest vürstiausammas ei kujuta endast midagi muud kui elava vürsti ilmumist oma rahva ette kivistunud kujul. Rahva funktsioon, kuigi sellisena hädavajalik, piirdus pealtvaatamisega, nii elava vürsti kroonimisel kui ka tseremoniaalsel ülesastumisel pidustuste ajal, protsessioonis, kroon peas³¹ – teistsugune ei olnud rahva ülesanne ka vürsti ausamba suhtes. See piirdus lihtsa kohaloluga.

Vürstiausamba võib arvata nende esindava avalikkuse vormide hulka, mida Jürgen Habermas, viidates Otto Brunnerile ning Carl Schmittile, on kirjeldanud kui eelkoodanliku ühiskonna nurgakivisid.

Habermas vastandas esindavale avalikkusele kodanliku avalikkuse, mille konstitutiivne funktsioon on avalik arvamus, toosama avalik arvamus, mis kujuneb üldsuse aruka väitluse najal ja mis vahendatakse otsustusorganeile ühiskondlike vajaduste kaudu.³²

Sel uuel, mõtleval ja väitleval üldsusel oli raske seista mälestussammaste ees niisama tummalt, nagu ta oli seda teinud mõne 18. sajandi vürstiausamba ees, heal juhul vaid austusavaldusi kuuldavale tuues. Üldsus tahtis väljendada oma hoiakut samba suhtes ega nõustunud sellega, et ausammas talle lihtsalt kingiti, ja kui ta ise mõne mälestusmärgi rajas, tuli selle tähendust ja kuju ka avalikult arutada. Nii seda kui teist tuli 19. sajandil ohtralt ette. Kohe algusest peale, alates laiaulatuslikest avalikest diskussioonidest, mille sisuks oli Friedrich Suurele pühendatav ausammas ja Leipzigi rahvuslik mälestusmärk, diskuteeriti mitte üksnes plaanitava monumendi tähenduse ja vormi üle. Ühtlasi määrati kindlaks peod ja pidulikud sündmused, mille toimumispaigaks mälestusmärgid pidid saama.

Need pidulikud sündmused toetuvad varasematest aegadest üle võetud militaarsetele, eelkõige aga religioossetele vormidele, kuid lähevad neist igal juhul kaugemale. Nagu ütleb üks Berliini autor 1796. aastal, peab Friedrichi ausambal olema altari kuju ja selle all peab olema marmortempel – matmispaik kuningale endale ning nendele tema järeltulijatele, kes on tema väärilised. Mälestusmärki peab ümbritsema välu ja seal peavad seisma ausambad isamaa suurtele poegadele, väejuhtidele, õpetlastele, kunstnikele, aga ka “tasa ja targu toimetavatele patriootidele”. Ja mitte üksnes armee ei pea siin igal aastal kuningat mälestama ja talle austust avaldama. Rauk peab nooruki ses pühamus juhutama meenutuste juurde kuningast ja Preisimaa ajaloost, et järeltuleval põlvel “süda rinnus valjult põksuks isamaa muistsete päevade pärast”³³.

³⁰ H. Keller (tsitaat 20. märkuses), veerg 1282 j.

³¹ Keskaeg: E. H. Kantorowicz. *Laudes regiae*. Berkeley jne., 1958. Hilisem keskaeg ja varajane uusaeg: W. Dotzauer. *Die Ankunft des Herrschers*. *Archiv für Kulturgeschichte* 55, 1973.

³² *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. 5. Aufl., 1971, eriti lk. 17 jj.

³³ Tsiteeritud H. Schrade järgi (vt. 8. märkus), lk. 46 j.

Mitte truualamlikkust ei tule siin treenida. Hoopis veendumusel põhinevat isamaalist, ning sellest vaatenurgast ei paista katse anda uuele mälestusmärgile mingi eesmärk kodanlikule ajastule sugugi sobimatu olevat. Tõsi küll, see katse ei ole tüüpiline. Tüüpilised on pigem projektid, mis on väga lähedalt seotud kristlike toimingutega. Sobiv lähenemisviis mälestusmärgile, mis – nagu nägid veel ette Friedrichi ausamba esimesed kavandid – ei asu enam mitte metropolis, vaid 19. sajandi Saksamaale nii iseloomuliku antiurbanismi kohaselt vabas looduses. Säärasele metsade ja mägede vahel asuvale monumendile sobiv lähenemisviis on palverännak.

Walhalla looja Klenze kavandas sinna liturgia teenekate sakslaste büstide avamise puhuks tulevikus, kusjuures selle liturgia eeskujuks oli kahtlemata pühakusäilmete *Translatio*.³⁴ Walhalla nurgakivipanekut ja valmimist igatahes tähistati, – ent need pidulikud sündmused kõigi oma triumfikaarte ja auneitsitega olid vaid teisendused tseremooniast, mida oli vürstlikel vastuvõttudel hiliskeskajast saadik järjepidevalt kasutatud.³⁵

Rahvapidusid tuleb korraldada rahvuslike mälestusmärkide juures, öeldakse aeg-ajalt. Aga jääb selgusetuks, mida silmas peetakse. Prantsuse revolutsiooni meenutusi? Ausamba juures peetav pidu, mille puhul rahvas kõige loomulikumalt tegutsema asub, on ausamba spontaanne mahavõtmine.³⁶ Ent 1814. aastal mõeldi selle all küll pidusid, mida tol aastal peeti Saksamaa eri paigus Leipzigi lahingu esimese aastapäeva puhul: lõkketuled mäetippudel, koorilaul.

Samal aastal hoiatas Josef Görres rahvuslike mälestusmärkide kavandamise eest. Rahvas ise polevat veel leidnud endale õiget kuju. Kuis saaks ta siis endale mälestussambaid püstitada? Kui ta on selle oma vormi endale kord leidnud, sugenevad eneseteadvustamise vormid iseenesest. Sinnamaani võib rahvuslikuks mälestusmärgiks olla selline ehitis nagu Kölni toomkirik.³⁷

Niisiis, kõne loomulikul teel kujunenud rahvusliku mälestusmärgi kaitseks ja organiseeritud mälestusmärkide vastu, on üsna sarnane tolle kõnega, mille Theodor von Schön pidas samal ajal Ida-Preisimaal Marienburgis, endise ordu kõrgmeisteri lossi kaitseks. Ja Schön, ühtaegu nii kuninga truud alam kui ka isekas liberaal, nägi suurema pingutuseta ära eesmärgi, mida tema rahvuslik mälestusmärk pidi teenima. Sinna pidid kogunema eri seisused nii maapäevadel kui ka pidulikel söömaaegadel, “et suurte ja õilsate tegude tahe saaks muistseid aegu meenutades tugevamaks”³⁸. Ent just see kõige konkreetsem ja teatud mõttes kõige ajakohasem ettepanek vormi kohta, milles tuleks teostada üks rahvuslik mälestusmärk, oli määratud jääma utoopiaks.

See, mis lõpuks teoks tehti, siis kui sisseõnnistamisega oli ühele poole saadud, oli pärgade panek ja koorilaul, või pigem – ja Marienburgis samamoodi kui Walhallas – vaatlemine: mälestusmärgid ja muuseumid sulandusid, mälestusmärkide kultus ja sajandi kunstikultus suubusid teineteisesse.

Probleem, et 19. sajandil pidi avalikkus suhtuma mingisse kaasaegsesse mälestusmärki teisiti kui vürsti alamad oma isanda monumentaalsesse kujutisse – see probleem jäigi ilmselt lahendamata. Näib, et just siin, väljaspool sakslaste spetsiifilist rahvuseks kujunemise problemaatikat, peitubki sügavam põhjus, miks 19. sajandi mälestusmärkide kavandid ei

³⁴ Vrd. L. Ettinger. *Denkmal und Romantik. Bemerkungen zu Leo von Klenzes Walhalla* (Festschrift für H. v. Einem, 1965, lk. 68 jj).

³⁵ Selle kohta vt. W. Dotzauer (tsiteeritud 31. märkuses).

³⁶ Kuulsaim näide on Napoleoni samba lõhkumine Place Vendôme'il mais 1871. Vrd.: J. A. Schmoll gen. Eisenwerth. (11. märkuses tsiteeritud koguteos, lk. 266).

³⁷ H. Schrade (nagu 8. märkuses), lk. 76.

³⁸ Vrd.: H. Boockmann. *Das ehemalige Deutschordensschloss Marienburg 1772–1945*. (Geschichtswissenschaft und Vereinswesen. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 1, 1972, lk. 119)

teostunud, või kui teostusidki, siis üksnes avalikkuse teatud osa rahuloluks, kusjuures see rahulolu aja jooksul kiirelt kahanes.

Teed, kuidas kanda mälestusmärki kui esindava avalikkuse üks esinemisvormi üle muutunud avalikkusega ajastusse, ei leitudki. Ja ega saanudki leida. Sest vaatamata restauratsioonile ja vähemasti Põhja-Saksamaal puudunud põhiseadusele moodustus otsustusvõimelistest autoritest ning lugejatest siiski mingi üldsus ja see üldsus diskuteeris mälestusmärki, nii alles kavandatavate kui ka juba püstitatute üle. Ent kuidas pidanuks avalik dispuut jõudma mälestusmärgi rajamiseks vajaliku konsensuseni, eriti juhul, kui osavõtjad projitseerisid oma aktuaalsed konfliktid austatavale isikule? 1857. aastal, mil jõuti lõpuks niikaugemale, et pärast Blücherit, Yorcki ja Gneisenaud rajati mälestussammas ka vabahärra vom Steinile Berliini, tehti sellest plaanist kui mingist vasakpoolsete saadikute projektist õige pea parteiline asi, rääkimata probleemist auastmetega: rajada Steini ausammas enne monarhi ausammast oleks olnud sündsusetu. Ja kellele või millele tulnuks siis Steini näol austust avaldada? Võitlusele prantslastest rõhujate vastu, nii öeldi 1860. aastal. Berliini saadikud seevastu nõudsid visalt mälestusmärki raekoja ette: nemad pidasid silmas linnamäärustiku isa.³⁹

Aga ka juhul, kui rajatava mälestusmärgi sisu ja tähenduse suhtes valitses täielik konsensus, nagu näiteks diskussioonides, mis möödunud sajandi esimesel poolel pidid ette valmistama Washingtoni ausamba rajamise New Yorki, ei jõutud siiski üleüldise avaliku üksmeeleni. Just siis, kui mälestussammas pealtnäha kõige kodanlikumal viisil, mälestussamba ühingu kui esindaja kaudu ja konkursi väljakuulutamise teel, oli teoks saamas, tingis ajajärgu stiilide pluralism vähemasti gooti ja klassitsistlikus stiilis kavandite esindatuse – New Yorgis tuli kolmanda stiilieeskujuna mängu veel ka Egiptus. Tulemuseks oli diskussioon, mis väljus stiili raamest ja puudutas nii sisulisi küsimusi kui ka mälestusmärgi tulevast funktsiooni ning näis olevat sama kurnav kui ülalnimetatud saksa juhtumite puhul. Lõppkokkuvõttes ei teostatud New Yorgis ühtegi neist suurtest arhitektoonilistest, varasemate Friedrichi monumendi kavanditega täiesti võrreldavatest projektidest – pigem tõmmati 1856. aastal kate ratsamonumendilt.⁴⁰ Niisiis otsustati vabariigi rajajat austada vürstiausambaga.

Ja kui juba mälestussamba rajajad ise ei suutnud omavahel kokku leppida, siis kuidas võinuks avaliku debati tulemus järeltulevaid põlvi ühendada? Sest nii küüniline – või realistlik – ei olnud keegi, et algusest peale kaaluda mälestussamba mahavõtmist või ümbertegemist muutunud konsensusel.⁴¹ Näiteid selle kohta, kuidas muutunud poliitilised olud nõudsid mälestusmärgi mahavõtmist või muutmist liigagi kähku pärast selle valmimist – või juba enne seda – on tõepoolest küllaga.⁴² Niisiis oleks mälestusmärki pidanud debatile lõpu tegema, igaveseks. Ja küllap paistis asi nii mõnelegi kaasaegsele juba täiesti võimatuks, eriti juhul, kui kriitilised hääled hakkasid kostma otsekohe pärast monumendi valmimist.⁴³

³⁹ E. Faden. Zur politischen Geschichte der Berliner Denkmäler. – Zeitschrift des Vereins für die Geschichte Berlins 54, 1937, lk. 94 jj.

⁴⁰ Selle kohta vt. J. Landy. The Washington Monument Project in New York. – Journal of the Society of Architectural Historians 28, 1969.

⁴¹ Wilhelm Bode üleskute asutada komiteed mälestussammaste mahavõtmiseks oli küll vaevalt kantud lootusest kunagi realiseeruda (Der Kunstwart 20, 1906/07, lk. 440 – siin H.-E. Mittigi järgi (11. märkuses tsiteeritud köide, lk. 294, märkus 13).

⁴² Nimetada võiks jälle Triumfikaart (ülal märkus 18) ja Place Vendôme'i sammast. Napoleoni kuju sellel asendati 1815. a. Bourboni lüliaga. 1831. a. tuli lüli asemele uus Napoleon, kes 1863. a. paraku – sest ta oli riidetud kodanlikku kostüümi – vahetati välja imperialistliku Napoleoni vastu. See taastati pärast mahalõhkumist 1871. aastal – küll mõnevõrra väiksemates dimensioonides. Vrd. J. A. Schmolle gen. Eisewnerth (11. märkuses tsiteeritud koguteoses, lk. 265 j.)

⁴³ Selle kohta H.-E. Mittig samas köites, lk. 283 jj.

Näiteid, mille varal võiks seda tõestada, on ohtralt. Üks hilisemaid neist on rahvuslik mälestusmärk Berliinis, Wilhelm I ausammast. Preisi aastaraamatutes (*Preussische Jahrbücher*) käsitleb Berliini ajaloolane Hans Delbrück ausammast ja vaidleb selle kritiseerijatega.⁴⁴ Lossi ette rajatud ning Teises maailmasõjas purustatud mälestusmärk kujutas endast ratsamonumenti, mida ümbritses uusbarokne kolonnaad-arhitektuur. Nii kolonnaad kui ka mälestussamba jalad olid kaunistatud trofeedega, niisiis ei mingit kaasaegsete kogunemist nagu Friedrich Suure ja teiste selle sajandi valitsejate ausammaste puhul. Keiser on üksi, samba jalamil seisab vaid üks naissoost kaitsevaim, kes hoiab ohjes keisri hobust. Kuju teises käes on palmioks. Kriitikud hakkasid kinni just sellest seigast. Nad leidsid, et naisekuju meenutab balletistseeni, lisaks jätab tema keha ilu kõvasti soovida ning ka sisuliselt on asi küsitav. Mitte keiser ise ei ratsuta oma triumfidele vastu, vaid keegi juhib teda nende poole – “ettekavatsemata lõikav iroonia”. Delbrück mõistab seda argumenti ja kritiseerib neid, kes otsisid mälestussambalt monarhi kaasaegseid, nii nagu neid võis leida Rauchi Friedrichi ausambalt. Seal seisavad nad samba jalamil, kirjutab Delbrück, aga kuidas oleks saanud Bismarcki Wilhelm I samba jalamile aheldada? Kuna vastupidine asetus polnud võimalik, pidi Bismarck kui kõrvaltegelane üldse välja jääma, samamoodi ka Moltke, Roon ja kõik teised.

Seejärel haarab Delbrück teatava uljusega härjal sarvist, et mitte öelda – nagu märgib keegi kriitik: kaitsevaimu kangetest jalgadest. “Milleks iroonia? Kui järele mõelda, siis – kas see polnudki tegelikult nii? Kui juba tänapäeval ei teata, mis sellele inglile nimeks panna, siis kes teab, ehk ütlevad hilisemad põlvned lihtsalt, et see on Bismarcki vaim või et see on Moltke vaim ...?”⁴⁵

Apooria on ilmselge. Juba Rauchi barokse ratsamonumendi tüüpi reprodutseeriv Friedrichi mälestussammas oli olnud problemaatiline. Nii või teisiti: siin sai rahvus veel enam-vähem puhta südametunnistusega kuju jalami ümber koguneda. Aga see, mida 18. sajandi vürsti puhul võis veel kuidagi taluda, osutus Wilhelm I juures võimatuks. Monumendi sõnumit ei saanud enam ajalooteadvuse sisuga kooskõlla viia – või kui, siis mõne keisrit täielikult eitava Bismarcki ausambaga.⁴⁶ Või hoopis mingi muinasjututegelasega. Hans Delbrück – muu hulgas üks Wilhelmi ajastu kriitikuid⁴⁷ – sobib tõepoolest esteetilises mõttes oma aega. Sest näha väljapääsu õukondliku esinduslikkuse ja kriitilise ajaloopildi lepitamises muinasjutu abil ei ole mitte üksnes selle mälestusmärgi eripära. Sama talitusviisi kohtame mujalgi, näiteks Goslaris, kus keisrilossi freskodel äratatakse Lumivalgekese kujul esinev Saksa riik 1871. aastal suudlusega üles.

Näib, et mälestusmärki ei saanud ilma kuju ja sõnumit kahjustamata selle algsetest funktsioonidest lahutada, see jäi seotuks kultuse ja tseremooniaga, kiriku ja monarhistliku riigiga – ja seda ka vabariikliku korruga riikides, isegi nende mälestusmärkide puhul, mille saamislugu ei ole nii markantne nagu New Yorgi Washingtoni monumendi oma. Kodanliku avalikkuse püüdel kasutada ära seda meediumit ei olnud pikka iga. Aga see andis monarhile võimaluse soovitada vürstlikku esindusvahendit kodanlikule avalikkusele justkui tolle enda oma. Vürsti otsus ja kodanike tahteavalduse organ, vabatahtlik ühing⁴⁸, võisid mälestusmärgi rajada käsikäes – aga siiski niimoodi, et lõpuks oli ikkagi vürst see, kes määras ära, millal ja millise tulemusena monumendi püstitamine katkestab väitleva

⁴⁴ Bd. 88, 1897, lk. 169 jj. ja lk. 177 jj.

⁴⁵ Samas, lk. 187 j.

⁴⁶ Bismarcki ausammaste kohta vt. V. Plagemann (11. märkuses mainitud teos).

⁴⁷ A. Thimme 1955. a. ilm. raamatu pealkiri.

⁴⁸ Vrd.: T. Nipperdey. Verein als soziale Struktur in Deutschland im späten 18. und 19. Jahrhundert (38. märkuses tsiteeritud koguteos).

üldsuse debati. Berliini vabahärra vom Steini ausamba lugu käib paljude kohta. Või siis oli avalikkusel tekkinud mulje, et debatt ja monument ei passi kokku. Loodeti, et lõpuks valmis saanud monument laseb avalikul diskussioonil ununeda.⁴⁹

Kokkuvõttes võisid mõlemad probleemid, nii krooni ja avalikkuse vahelised vastuolud kui ka erimeelsused nende vahel, kes avalikult sõna võtsid, ära langeda ainuüksi seetõttu, et igaüks rajab endale ise mälestusmärke, keisrikoda näiteks Berliini Võiduallee, üksikud avalikkuse grupid mingi oma kangelase kuju. Ent ega inflatsioon polnud siingi mingi lahendus. Pigem oli just mälestusmärkide inflatsioon selleks punktiks, millele kontsentreerus kaasaegne kriitika.⁵⁰

Heatahtlikud vaatlejad ei jaganud seda kriitikat. Deviisi all “Kunst rahvale” tegid nad pigem pingutusi, et rakendada mälestusmärke kui meediumit rahvahariduses.⁵¹ Kas neil polnud selleks õigust? Kas nad poleks tohtinud lähtuda sellest, et mälestusmärgis kivistunud ja mälestusmärgi tõttu katkenud avalik debatt sarnanes suuresti klassikuks kuulutamise tõttu tardunud kirjandusliku diskussiooniga, sarnanes kunstisõprade aruteluga muuseumiehituse üle, mille lõpetab kas või üheainsa pildi väljavalimine ja ülesriputamise, otsekui oleks muuseum sellega igaveseks paika pandud?⁵² Kas mälestusmärki ei võiks samamoodi raha eest vaadata nagu kunstiteostki?⁵³ Kas sajandi kunstikultus ja iha mälestusmärgi järele pole mitte algusest peale olnud vennad?

Ilmselt olid nad poolvennad. Sest kui kunst ja kirjandus pidasid vastu klassika mõiste ja museaalse kaanoni lagunemisele, siis mälestusmärk seda üle ei elanud⁵⁴ – eelkoodanlikust riigist pärinemise tõttu. Ometi tegi “koodanlik” sajand mälestusmärgi nimel jõupingutusi, millele on raske midagi võrdväärset kõrvale panna. Seetõttu on mälestusmärgid üheskoos, samuti mõned neist eraldi võttes, nagu Triumfikaar, Place Vendôme'i sammas, lõpuks – teisiti küll, kui nende loojad olid arvanud – ikkagi muutunud mälestusmärkideks, see tähendab tunnistuseks 19. sajandist.

Tõlkinud
Katrin Kaugver

⁴⁹ Vrd. 11. märkuses tsiteeritud H.-E. Mittigi teoses mainitud hääli, lk. 300, märkus 154.

⁵⁰ Nt. sissejuhatuses tsiteeritud A. Hofmann, kes oma käsiraamatus, lk. 14 jj. kurdab “mälestusmärkide vabrikute” üle. Vt. ka: H.-E. Mittag (11. märkus), lk. 287 j.

⁵¹ Vt. H. Müller-Bohn, 29. märkuses tsiteeritud teose eessõna.

⁵² Vrd. nt.: P. Böttger Vana Pinakoteegi rekonstruktsioonist (vt. 10. märkus), eriti lk. 230 jj. Sisuliselt oli muuseum kavandatud Raffaeli kunsti mälestusmärgiks.

⁵³ Sissepääs Th. v. Schöni poolt renoveeritud ja rahvusliku mälestusmärgina mõeldud kunagisse saksa ordulossi Marienburgis pidi olema tasuta. Hiljem hakati sissepääsu eest tavapäraselt raha küsima. Boockmann (vt 38. märkus), lk. 116.

⁵⁴ Arvestades 11. märkuses tsiteeritud koguteost on selles tõdemuses tõepoolest teatud prognostika sugemeid. Nagu laseb oletada alapeatüki pealkiri “Tähendus ja kriitika”, on ühe osa autorite jaoks küsimus mitte üksnes mineviku uurimises, vaid – nagu kirjutab juba Schrade (8. märkus) – paremates mälestusmärkides. Sellele osutab mitte ainult kurtmine “juba eos lämbunud proletaarse mälestussambaliikumise” üle lk. 22 (V. Plagmann), vaid eelkõige H.-E. Mittigi kavatus muuta “mälestusmärkide utoopiline sisu” toimivaks.